

LARRAMENDI HERNANIKOA, KARDABERAZ HERNANIARRAREN MAISU

Aita Manuel Larramendi 1690eko Eguberrieta jaio zen Andoainen, Garagorri baserrian. Handik urtebertera, San Martin egunean, Garagorri baseria errentan eman, eta familia Hernanira aldatu zen bizitza. Beraz, hamar hilabete eta egun batzuk besterik ez zituela ekarri zuten Aita Manuel Hernanira (“donde aprendió la escuela” diote paperek). Eta bertan urteak eman zituen bere osaba batek Bilbora eraman zuen arte. Gero, Bilbon hasi zituen jesuita ikasketak, eta jesuita egin eta gero ere, askotan azaltzen zaigu Hernanin, batez ere Ereñotzuko Beroitztarren sendiarekin harreman estuak zituelako, lehengusuak baitziren. Jesuiten katalogoetan urte askotan Hernaniensis (Hernanikoa) bezala azaltzen da; juxtu-juxtu hil aurreko azkenekoan bakarrik esaten zaigu non jaioa zen. Horregatik esan dezakegu andoaindarra zela, bai, baina baita Hernanikoa ere. Ez dut uste hau esateagatik andoaindarra haserretuko zaizkigunik. Larramendi Andoaini lotuta azalduko da beti, haiena izango da ospea, baina batak ez du bestea kentzen. Hernani ere harro senti daiteke Larramendirekin, eta konformatuko nintzateke Andoainen Larramendiri dioten miresmenaren laurdenaren laurdena bagenio Hernanin!

Aita andoaindarra zuen: Domingo Garagorri; ama, berriz, hernaniarra: Manuela Larramendi. Beraz, gaur jaio izan balitz, Manuel Garagorri Larramendi zatekeen gure protagonista. Bainan garai haietan abizenek ez zuten gaur duten finkotasunik, eta berak honela sinatzen zuen: Manuel de Larramendi; eta Aita Manuel Larramendi bezala egin zen ezaguna. "...dieron en llamarle Larramendi, del apellido de su madre, y con él continuó en la religión aunque con algún sentimiento de su parentela por línea paterna".

*Mr.
Manuel de Larramendi?*

Nolakoa izan zen Aita Larramendi? Ondo ezagutzen zuen garaiko jesuita batek honela esaten digu: "El padre Larramendi fue monstruo y hombre grande en cuerpo y alma...: gran estatura, gran aire, gran fuerza, gran proporción, gran despejo, vista, oído, lengua, voz, acción etc... todo grande. ... clavaba en las paredes y los corazones las sentencias y movía a lo que quería a los auditórios. Era el clarín del púlpito y de España. ... gran memoria, entendimiento grande, voluntad grande y buena, y alma y corazón vastos, serenos amplísimos. Parecía incapaz de perturbación y

ruindad alguna. Y era capaz de cautivar y arrestar a un gigante, o por bien mirando, o por mal, con un guijarro en la mano." Bestalde, ikasle eta irakasle bikaina izan omen zen. Bere irakasle izandako batek esan zuenez, Aita Manuel baino ikasle azkarragorik ez omen zuen inoiz ezagutu Unibertsitatean.

Izaera indartsua eta liluragarria zuen gizona izan zen. Jende xehearentzat gizon atsegina, eta beti laguntza emateko prest zegoen "Aita Manuel" izenaz ezagutzen zena; zenbait handikirentzat, aldiz, polemista beldurgarria zen; eta denentzat "bere garaiko erraldoia".

AITA MANUELEN FAMILIA

Aita Manuelen familiaz ez da denbora asko gauzak argitu direla. Hasieran, Tellechea historialariak, gure jesuitaren lan bikainak argitarra eman zituenean, Aita ManueLEN gurasoen bataio agiririk azaltzen ez zelako edo, Domingo Garagorrikin nahastu zen. Hau dela eta, liburu askotan familia honi buruzko gauza okerrik irakurriko dituzue. Gauza da Andoainen garai berean bi Domingo Garagorri izan zirela: bata gure jesuitaren aita, Garagorri baserrian jaioa eta bertara ezkondutakoa; eta bestea, aurreko baino zerbait gazteagoa, Sarmendi baserrira, Katalina Etxegoienekin ezkondu zena. Beraz, kontuz!

Domingo de garagorri

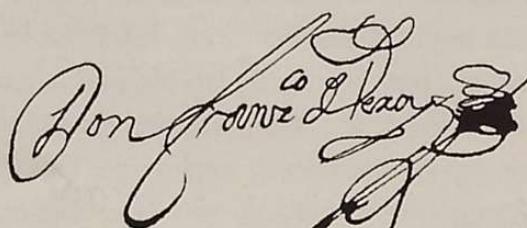
Aita: Domingo Garagorri

Domingo Garagorri 20 urterekin Ereñotzuko burdinolan ari zen lanean, Don Frantzisko Beroizen familiako burdinolan. Don Frantzisko hau ezkondu berria zen Margarita Larramendi-

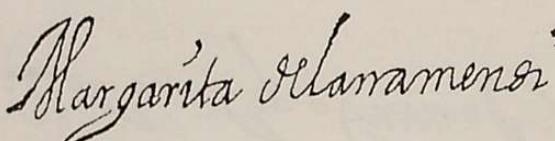
rekin, eta Margarita Manuelaren ahizpa zen, handik bost urtera Domingorekin ezkondu zen jesuitaren amaren ahizpa, hain zuzen. Domingok, bada, Ereñotzun izan zuen Manuela eza-gutzeko aukera.

Domingok bazuen lehendik andregaia Andoainen, baina, hala ere, Hernanin alabatxo bat izan zuen Manuela Larramendirekin. Gero, Andoaingo andregaia utzi eta Manuelarekin ezkondu zen. Horregatik zioen Patxi Altunak:"Ezkondu zireneko ordea arin samar ibiliak ziren eta ez guztiz alfer egonak". Bai horixe, hala da, alabatxoa izan zutenean Domingo eta Manuela oraindik ezkontzeko baitzeuden.

Osaba: Dn Frantzisko Beroiz
(Margaritaren gizona)

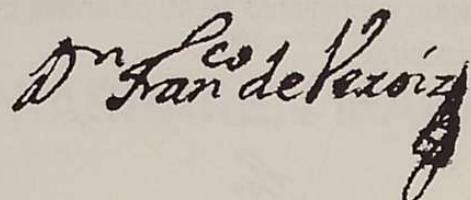
1688. urtean ezkondu ziren. Hernaniko parrokian ezkondu ere, baina Andoaingo Garagorrin jarri ziren bizitzen, baserriko maiorazkoa bai-tzen Domingo. Han hiru urte gutxi gorabehera egin, baseria errentan jarri eta behin betiko Hernanira aldatu ziren bizitzen.

Izeba: Margarita Larramendi

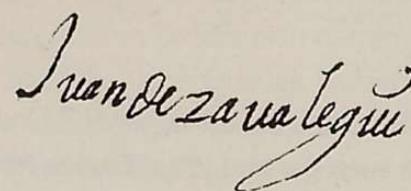
Zazpi seme-alaba izan zituzten: bi Andoainen eta bost Hernanin. Horietatik heldutasunera bi bakarrik ailegatu ziren: Aita Manuel eta Mª Ignazia, bere arreba. Mª Ignazia hau ere

ezkondu aurretik arin samar ibilia zen: aurrena, Astigarragako palazioko nagusiarekin izan zituen erdi ezkutuko harremanak (Joxepa Marielusen etxeen ezagutu zuten elkar), baina mutil koskor bat jaio zen, eta orduan hasi ziren komeriak: bukatu ziren bai, ondo bukatu ere, bien arteko igurtzikeria xamurrak!; azkenean, Mª Ignazia hau Andoaingo batekin ezkondu zen Garagorrira.

Lehengusua: Dn Frantzisko Beroiz
(Margaritaren semea)

Larramendiren gurasoak Hernanin hil ziren. Gure protagonistak 10 urte zituen aita hil zi-tzaionean eta 32 ama hildakoan¹. Eta Hernanin non bizi ziren jakiteko datu segururik ez badugu ere, arrasto bat azaltzen da: aita hil eta handik hilabete batzuetara familia Hernaniko kale Nagusian bizi zen, zein etxetan juxtu ez badakigu ere.

Osaba: Juan Zabalegi
(Zabalaga baserrikoa)

Ikusi dugu Aita ManueLEN izeba bat, MargariTA, Ereñotzuko Don Frantzisko BeroizeKIN ezkonduuta zegoela; beste izeba bat ZabalagaRA ezkondu zen, gaur Chillida-leku den base-rrira. Bi osaba fraide ere izan zituen, eta hauetako batek asko lagundu zion familiarri,

familia larri samar ibili baitzen diru kontuetan. Izan ere, amaren aldetiko Aita ManueLEN aitona (Frantzisko Larramendi) eta amona (Mª Joan Barkaiztegi) hil zirenean, lurrik, sagastiak eta lau etxe utzi bazituzten ere, zorrak handigoak ziren oraindik, eta ondorengoaK ezer gabe geratu ziren. Etxe hauetako hiru Kardaberaz kalean zeuden eta bat ("Saranea") Zinkoenean, ospitale zaharraren aurrean, moja agustinetatik gertu. Frantzisko, aitona, negoziente samarra zen, olagizona, eta behin baino gehiagotan azaltzen zaigu Zabalagako bere suhiarekin burdinoletan negoziotan.

Aitona: Frantzisko Larramendi

Aita Manuelek izan zuen beraz txikitatik burdinolak ondo ezagutzea aukera. Hernaniko aingura fabrika zela-eta harreman estuak izan zituen Espainiako Ensenada ministroarekin, eta hau harrituta zegoen Larramendik burdinoletako martxaz zekienarekin. Hala dio Larramendik liburu batean: "Alégrase Ensenada, y me pregunta donde habia aprendido aquella facultad. Díjele que unos bárbaros con seis dedos de corteza en el entendimiento aprendían la facultad, y no era mucho que la supiese yo, que no tengo tanta corteza. Envíeme V. Ex.ª dos brazos fuertes y le haré cuantas anclas quisiere ...".

LARRAMENDIREN IZAERA BERE TESTU BATZUETAN

Ikusi dugu lehen jesuita batek egiten zion erretratua; ikus dezagun, orain, bere lanetatik ateratzen den bigarrena. Pena da baina hone-

lako artikulutxo batean ezin da gauza askorik jarri. Horregatik, Aita ManueLEN zertzelada batzuk bakarrik jarriko ditut, erakusgarri gisa, bere izaera ezagutzeko.

Euskararen maitale eta defendatzaile sua. Hara pasarte bat: "... el Bascuence es lengua lenisima, y suavisima ... : su general pronunciación muy dulce, y graciosa, con un ceceo natural, sin la aspereza que en el Castellano, y sin lo femenil del seseo".

Eta beste hau: "El Bascuence es deleitable por la variedad hermosa de los Dialectos. No es tal, dirán algunos, sino muy enojoso, y desabrido por la mucha confusión de sus dialectos ... Pero los que tal dixeren, no saben de musica, ni cómo de la variedad de tonos resulta una harmonía consonantisima, y agradable ... no saben de jardines ... y preferirán-les una huerta de ajos, puerros, berzas y perexiles".

Lan erraldoia egin zuen euskararengatik, batez ere El imposible vencido eta Diccionario Trilingüe lanak. Mariana idazle jesuitak euskarrari egin zion irainetik ("rudem et barbarem lingam, culturam abhorrentem" - hizkuntza basatia eta barbaroa, kulturaren gaitzeslea) Larramendik biziki defendituko du: euskara munduan den hizkuntzarik hoherena eta bikainen dela esango du; eta, dudarik gera ez dadin, aingeruen ahotan jarriko du euskara: "Señores, si los theólogos y otros supiéradess el bascuense, concluiríades al instante: que el bascuense es la locución angélica, y que para hablar a los ángeles en su lengua es necesario hablarles en bascuense".

Diferentzia ederreko aingeruak Larramendirenak eta beste idazle euskaldun batenak: Orixerenak hain zuzen ere. Honek bere liburu batean dio behin gaiztoz eta lotsagabeki hau aurpegiratu ziotela: Paradisuan sugeak Evari, sagarrarekin engainatu zuenean, euskaraz hitz

EL IMPOSSIBLE VENCIDO.

ARTE

DE LA LENGUA

BASCONGADA.

SU AUTHOR

EL P. MANUEL DE LARRAMENDI
de la Compañía de Jesús, Maestro
de Teología de su Real Colegio
de Salamanca.

Larramendiren "El imposible vencido"

libururen azala

egin ziola. Beraz, Larramendiren aingeruak zerutiarak diren bitartean, infernukoak ditugu Orixerenak. Honek euskarari buruz entzun zuena gure Aita Manuelek aditu izan balu, zer ez ote zukeen esango! Agudo isilarazi zukeen, bai, Orixeri hori esan zion lotsagabea!

Polemista eta ziri sartzaile. Ze... Larramendi polemista beldurgarria eta ziri sartzaile abila baitzen, Koldo Mitxelenak ongi dioenez. Hara, esandakoaren adibide, zer dioen Larramendiri buruz beste linguista famatu batek ere. Hau dio Tovar-ek: "... en las consideraciones que dedica Mayans [garai hartako beste lingüista bat] al vasco en su estudio de la formación del castellano, es innegable el tono polémico contra Larramendi". "La medida y discreción de Mayans en su crítica le impidieron enfrentarse directamente con el P. Larramendi. ... Tal vez temió la agresividad polémica del jesuita, pero ésta terminó por volcarse sobre él". Hala da, Larramendi ez zen isildu eta Mayans-i esan zion euskara ez zela usteldu edo nahasi Baberetik hasi eta gaurdaino. Euskarazko esaldi hau ematen dio adarra jotzeko, baina hitz solteak balira bezala jarrita, eta erronka hau botatzen dio: esplika diezaiola zein beste hizkuntzatik datozen hitz hauek:

Txori-buru, putztua,
Ero, garbi, buztan, latz,
Nondik, hiri, zikiñ, orri,
Bekaitz, aldia, eldu, zak?
Eztek, berdiñ, igerriko,
Hitz, oyetan, zer, datzan.

Euskarari buruz ontzat ematen zirenak.

"... el bascuence, inaccesible a la novedad y alteración, y libre de impresiones bastardas, ha conservado tan intacta su antigua pureza y hermosura, que si el primer poblador de España, sea Tubal o sea Tarsis, oyera hoy hablar a los guipuzcoanos, los entendería sin diccionario y sin intérprete, a menos que hubiere olvidado su propia lengua".

Babeleko hizkuntzen nahasketaz ere Larramendik beste autore batzuengandik iritzi hau jaso eta onartu zuen: "... la lengua de Adán, y de los demás hasta el Diluvio, y la confusión de Babel, fue una lengua tan abundante en synonimos que tenia setenta y dos para explicar un mismo objeto: y que la confusión que Dios causó, consistió en que restringió aquellos synonimos, dexando a cada familia solo uno de los que antes sabía, y assi quedaron divididas las setenta y dos lenguas." Hauetako bat euskara izan omen zen.

Hitzen sorrerak bilatzerakoan ere ez zen kikiltzen: edozein hizkuntzatako edozein hitzi segituan aurkituko zion euskaratik sorrera. Esate baterako: gaztelaniazko erótico - erótica hitzak euskaratik omen dator. Hitz hauek maitasuna eta maiteminduarekin zerikusia omen dute; eta honelako ondorioa ateratzen du: maiteminduta dagoena "erotuta" dago. Ez omen da, beraz, harritzeko, "ero"tik erótica sortzea.

Gipuzkoako emakumeen edertasuna.

"Las mujeres en Guipúzcoa son las más hermosas que hay en toda España; de bellísimo color, bien apuestas, rollizas, fuertes, agiles y sanas ... trabajan sin melindres y afectadas delicadezas ... No se espantan, sino que

antes están con mucho gusto mirando los alardes viendo disparar arcabuces y fusiles, notando y haciendo burla de cuantos los manejan mal. Reciben, miran y tratan a los soldados ... con gran frescura y serenidad; y con la misma sacuden la bofetada al soldado insolente que se atreve a amagar alguna indecencia ... Andan por los caminos y montes de un lugar a otro ... sin temor de ladrones ni de otros pícaros malhechores, y sirve de mucha admiración a los castellanos".

Ez ditu gaizki jartzen, ez alajaina, emakumeak; baina herritako "señorita" batzuk kanpoko moda berriak sartzen hasi omen dira, eta aurrerantzean emakumeak kristalezkoak bihurtuko ote diren beldur da.

Handikiekin ausarta. Mariana Neoburgo, Espainiako erregina izana (Karlos II.aren alarguna), erretiratuta bizi zen Baionan. Larra-mendi zuen konfesore. Mariana honen iloba, Felipe V.a alegia, zen orduan Espainiako errege, eta Isabel Farnesiorekin zegoen ezkondu-ta. Erregearen gortean (garai hartan Sevillan) Marianaren kontrako zurrumurruak zabalduziren, eta nahasle eta xaxatzaire handiena Isabel Farnesio bera omen zen. Laramendik, Marianaren nahigabea ikusirik, gortera joan zen Felipe V. arekin hitz egitera gauzak argitzeko asmoz. Isabelek orduan, beldurturik, ahalegin guztiak egin zituen Laramendiri oztopoak jartzeko, eta zurikeriaz limurtu nahi izan zuen. Hara nola kontatzen digun Aita Manue-lek berak Isabelekin gertatu zitzzion pasadizo bat.

Espainian Parisko enbaxadore zenak Larra-mendiri esan zion erreginak, Isabel Farnesiok alegia, ezagutu nahi zuela eta "... convino [Isabel con el Embajador] en que me daría a besar la mano en el tocador, así como por casualidad y en secreto. Admitióle el Embaja-dor, sin saber de mi talante. Víname a hablar del caso, como que había logrado una gran

cosa. Pero yo, echando por delante ciertas previas sonrisitas y fruncimientos, le dije: '¿En el tocador, Señor Conde? Buena ocasión, por cierto y sitio oportuno para hablar de negocios'. 'No, me replicó él, no tiene U. que hablar cosa alguna, sino besar la mano de Su Majestad y salirse luego'. Formalicéme y dije: 'No soy venido a la Corte a entender en impertinencias y vanas complacencias y disimulos. La Reina sabe a lo que he venido, y para su expediente nada hace al caso ni el tocador ni el favor de darme a besar su mano, y así no entraré jamás en eso. Y si V.E. ha de dar cuenta de mi respuesta, puede darla diciendo dos cosas: 1^a, que no soy venido a Sevilla a tratar impertinencias y a pasar el tiempo en balde. La 2^a, que, en lo demás de besarle la mano, estoy acostumbrado a besar mano más blanca que la suya'. Levántase el Conde y me abraza, pidiéndome que le repita esto último. Repetíselo francamente y se lo expliqué sin frenillo en la lengua ...".

Isabel de Farnesio

Politikan aitzindari. Politikari ere liburu oso bat eskaini zion. Eta liburu honetan, halako batean, Gipuzkoako Batzar Nagusi hipotetiko batean erabaki beharreko arazo bat plazartzen du. Eman dezagun, dio, Espania gaizki portatu dela Euskal Herriarekin. Gauzak horrela, zer egin beharko genuke euskaldunok? Erantzuna, badezpada ere bere burua babestuz, ia burutik joana zegoen agure zahar baten ahotan jartzen du: "Tocó su vez de hablar a un caballero anciano que ... en su ancianidad no tenía otra ocupación que la de ... estar ... babeando consejos ... y sabían todos al mismo tiempo que era de los que no saben siquiera poner paz entre las 'nesca- mes' de su casa". Eta honela hitz egin omen zuen: "... ¿por qué el bascuence ... no ha de ver a todos sus bascongados juntos y unidos en una sola nación libre y exenta de otra lengua y nación? ¿Por qué tres Provincias en España (y no hablo ya del reino de Navarra) han de estar dependientes de Castilla: Guipúzcoa, Alaba y Bizcaya, y otras tres dependientes de Francia: Labort, Zuberoa y Baja Navarra?" Eta euskal nazio bat egitearen aldeko proposamenarekin bukatu omen zuen agure txotxoloak.

Jasan behar izan zituen nahigabeak. Ikusten dugu, bada, bere idazkietatik ateratzen zaigun Aita Manuela bigarren erretratua. Azaldu dugu lehen jesuita batek atera ziona, eta ezin hobea da. Baina ez dirudi denek argazki makina berdina zutenik. Inbidiak leku guztietai egiten du bere habia eta jesuiten artean ere ez ziren denak santu.

Bere idatziak, euskararekikoak salbu, orain dira ezagunak; baina garai hartan, beldurrez edo, jesuitek ezkutatu egin zituzten argitara eman gabe. Hori guztia isilik sufritu zuen Larramendik, eta ez zen behin ere kexatua. Hala ere, ez da hau jesuitekin izan zuen sufrimendu bakarra, izan zituen beste atsekabe batzuk ere. Erreginaren konfesore iza-

teari utzi zionean, adibidez, mundu honetako handikien petralkeriekin eta amets ustelekin etsita, Loiolarako destinoa eskatu zuen eta, lortu ere, lortu egin zuen erreginaren bitarte-kotzaz, baina jesuiten nahiaren kontra, hauek Unibertsitatera bidali nahi baitzuten irakasle. Hara nola kontatzen duen: "Siete meses me detuvieron en San Sebastián, sin oficio ni beneficio, con el pensamiento de llevarme a Salamanca, hasta que escribí a nuestro Padre lo que pasaba; y entonces me dejaron ir a Loyola, diciéndome el provincial Prado: ¿Soledad quieres? Pues soledad tendrás". Y entendí toda su energía y significación, y he visto sosegadamente su práctica. Cuando salté a Bayona, me tuvieron por perdido, midiendome por su haraganería, que tanto ha cundido, y por su cortísimo espíritu para especies grandes y de honra".

Loiolan eman zituen urteetan (bere bizitzaren azken 30 bat urte) etengabe ateratzen zen herrietara, jendeak hala eskatuta, zenbait istilu konpontzera eta korapilo asko askatzera. Eta gauza da batzuek "fraide eta festazole" izatea leporatu ziotela. Hori zela-eta, bere autodefentsa luze bat idatzi zuen, bere bizitzan egindako ekintzen berri emanet. Liburu honen hasieratik irakasle eta predikatzaile izan zen garaiko zatitxo hau aukeratu dut: "... a cuantas partes iba apredicar, allá iban a cirme cuantos podían, de todas clases; y no dirán que les predicaba flores. Todo es así, pero ni importa nada: es perro que rabió y ha de ser perro que rabia. Sería nunca acabar detenerme en lances particulares, que demuestran que no era lo "fraile" ni lo "amigo de fiestas" lo que estimaban en mí".

Bere liburuetako pasarte hauetan bukatu beharra daukagu. Nahikoa izango da, noski, Larramendiren izaeraren bigarren argazkitxo bat ateratzeko. Goazen, bada, beste puntu batera.

KARDABERAZEKIN IZANDAKO HARREMANAK

Larramendi Kardaberaz baino 13 urte zaharra-goa zen, eta Agustinek Teologiako irakasle izan zuen Aita Manuel. Loiolan ere egin zituzten urte batzuk elkarrekin. Bestalde, jesuitak idazten zituzten liburu guztiak Larramendiren eskutatik pasatzen ziren argitaratu aurretik, bere iritzia eta argitaratzeko baimena eman zezan: garai bateko Nihil obstat (Ez dago inolako eragozpenik). Eta, nola ez, Kardaberaren liburuak ere bere begi zorrotzetik pasa ziren.

Ez luzatzearen, Kardaberaren liburu baten zentsura aipatuko dugu, Tellechea historialaria-ri jarraituz. Testu hauetan bi jesuiten izaera elkarren oso desberdina zela ispilatzen da: Larramendi oldartsu eta gogor samarra azaltzen bazaigu, Kardaberaz bihotz finekoa eta apala zela ikusten da, baina, aldi berean, bere iritziari tinko eusten zekiena.

Liburua hau epaitzerakoan Larramendi ez da sartuko ia idazkiaren forman, hau da, euskara kontuetan, Kardaberazek espero zuen bezala. Aitzitik, mamiarekin sartuko da bete-betean, eta ez nolanahi gainera. Liburutxoaren ideia piadosoei astindu ederra eman zien! Larramendi Kardaberaz baino arrazionalagoa zen eta ez hain piadosoa. Baieztagenetan zorroztasuna eskatzen dio, eta gai historiko eta teologikoetan seriotasuna. Bere estilo zuzen eta gordin horretan bere ikasle eta miresle zen Kardaberazi honelakoak esaten dizkio: "Mal dicho, es falso, devociones mal fundadas" eta abar. Larramendirengandik espero ez zuen zentsura honi erantzun beharrean aurkitu zen Kardaberaz, eta hor ikusten da Larramendiri zion errespetua.

Euskara kontuan eginiko zuzenketak onartuko egingo ditu banan-banan (Hona hemen, adibide moduan, Larramendik egin zion oharretako bat: "No se diga 'Jangoicoa', sino 'Jaungoi-

'coa', porque Dios no es 'jana', ez goicoa ez becoa"). Honela dio apal Kardaberazek: "Pido perdón y tengo voluntad de enmendarme. Mas no prometo el acierto, por falta de conocimiento práctico y a lo menos actual advertencia. Son muy pocos los que con rigor saben el bascuence con toda su estensión en nombres, verbos y la rarísima armonía de sus conjugaciones; ni soy de estos pocos, y acaso será Vuestra Reverencia solo y no ay más. Si con reñirme más y más de gana, pudiera Vuestra Reverencia infundirme o meterme en esta mala y dolorida cabeza parte de su noticia y conocimiento de todo el bascuence, me haría un favor inestimable. ¡Válgate Dios por Maestro! Ya preguntaré algunas dudas sobre los artículos con varios nombres". Bainax, ziritxo hau sartuz bukatuko du: "Vuestra Reverencia que ha escrito a la maravilla y tantos libros sobre el bascuence o del bascuence, ni uno ha escrito en bascuence. ¡Ojalá hubiera escrito muchos y muchos sermones y aun más doctrina! Nos hubiera hecho a todos otro favor mayor y nos hubiera enseñado practicamente a hablar, escribir etc."

Euskara kontuekin honela bukatuta, gaiari edo liburuaren mamiari buruz egin dizkion oharrekin jarraitzen du Kardaberazek. Eta gai honetan, euskara kontuetan ez bezala, Larramendirekin buruz buruko lehia mantentzeko indarrarekin sentitzen da. Amore emango du batzuetan, baina gehientsuenetan irmo jarraitzen du esandakoarekin, arrazoitz eta erabili dituen autoreetan babestuz. Behin baino gehiagotan ematen duen argumentua Larramendirekiko akusazio ere bihurtzen da. Akusazio leuna, hori bai, Kardaberaz gizon apala eta eraman onekoa dela erakutsiz. Bainax, esaten duenez, Larramendiren hitzak ez dira gogorrak harentzat bakarrik, baita erabili dituen maisu eta santuentzat ere. Kasuren batean Ebanjelioarekin tentu handiagoa izateko eskatuko dio, gainera.

Bukaerako esaldiak erakusten digu, beharbada, Larramendik bere bizitzan hartu zuen ikasbiderik finenetarikoa. Honela dio Kardaberazek: "Parcat tibi Deus, Pater, [Jainkoak barka diezazula, Aita,] el trabajo ímparo o tormento que ha dado a mi quebrantada cabeza en obligarme a juntar tantos testimonios y citas de autores que yo tenía sin orden en mis papeles, procediendo de buena fe. Humíllese Vuestra Reverencia coram Deo [Jainkoaren aurrean]. Y si quiere saber más y mejor, ¿quién lo dice?, etc., vaya a los santos, al cielo, y se lo dirán. Bien puede Vuestra Reverencia pedir perdón a los santos que cito y sobre todo a S. Josef: yo ruego al santo le perdone todo, y por el santo ruego a Vuestra Reverencia que si per possibile [kasualitatez], etc., alguno se anima a escribir en nuestro dichoso bascuence, no trate Vuestra Reverencia a quien bien quiere, como me trata a mí: porque, en vez de aleitarle, le aterrará y le retrairá del trabajo, que es bien grande, e impedirá el bien de las almas. Ay otros modos de enseñar al que no sabe: el espíritu de Jesuchristo es de moderación y dulzura, y sin ésta, tarde, mal o nunca se tendrá el espíritu de Jesus, que dice Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Ikas ezazue nigandik, otzana eta bihotz apalekoa naiz eta). Los muchos y grandes defectos de mi trabajo se pueden remediar; ya que Vuestra Reverencia es más Maestro, tanto más suave debe ser según el Apostol, Vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, Gal. 6. [Zuek, espiritualak zaretenok, era honetan irakats ezazue otzantasunaren espirituarekin] Después de tantas razones y autoridades de santos tan convincentes de casi todo lo que dije, si con todo y sobre todas ellas gustase Vuestra Reverencia borrar lo que quisiere o que yo lo borre, lo haré con gusto por dárse-lo: pues, como yo logre el fin de sacar algún bien de las almas, nada se me da que sea por este camino u otro, por este medio u otro."

Handik urte gutxitara, 1766ko urtarilean, hil zen Loiolan Aita Larramendi. Ordu haietan Kardaberaz, ongi hiltzeko Manualaren egilea, Larramendiren oheburuan egon zen Aita Men-dizabalekin batera. Pentsatzekoa da Kardabe-razen jainkozaletasuna eta samurtasunā ado-retsu izan zirela Larramendirentzat azken une latz haietan.

Buka dezadan. Gure Larramendi handiaren erretratutxo bat ematen saiatu naiz. Larra-mendik hainbeste maite zuen Hernani hone-tan norbaiti piztuko al zaio bere lanak irakur-tzeko irrika! Agur. Amai dezagun Iztueta zaldibitar famatuak eskaini zizkion hitz haue-kin:

Ay gure biotzeko
Aita Larramendi!
Bost eguiya esan da
juan ziñan emendik.

1. Artikulu hau idazten ari nintzela, interneten Euskonewsen orrialdean sartu nintzen eta hau jartzen zuen oraindik Larramendiri buruz. "Hiru urte zituela ama hil zitzaion eta aita bigarren aldiz ezkondu zen". Kontuz!

